

რამაზ ნამიჭიშვილი

ნიკო ნიკოლაძე და მისი თანამედროვეები

ე
კ
ო
ლ
ა
ძ
ე
ს
ა
მ
ო
ს
კ
ო
ვ
ი
ა

მხედველობაში თუ არ მივიღებთ რედაქციულ განსხვავებებს, ნიკო ნიკოლაძე პოპულარულ პუბლიკაციებსა და აკადემიურ ლიტერატურაში დასურათხატებულია ერთნაირი შინაარსით. ამ წყაროებიდან ვგებულობთ, რომ ნიკო ყოფილა პუბლიცისტი, კრიტიკოსი, საზოგადო მოღვაწე, სამოციანელთა თვალსაჩინო წარმომადგენელი და საზოგადო მოღვაწე.

„განსხვავებით თავის დიდ თანამედროვეთაგან, ნიკო ნიკოლაძე არ ყოფილა პოეტი, ბელეტრისტი, მხატვრული სიტყვის ოსტატი, მათ გვერდით სამუდამოდ დგომის უფლება მან მსხვილი პუბლიცისტურ-კრიტიკული კალმითა და ფართო მასშტაბის საზოგადოებრივი მოღვაწეობით დაიმსახურა. ადვილი წარმოასადგენია, თუ რაოდენ ძლიერი უნდა ყოფილიყო იგი თავისი მოწოდების სფეროში, როცა გასული საუკუნის მეორე ნახევრის ბუმბერაზი ქართველი მწერლები და მშობლიური ხალხის ფიქრთა მპყრობელი ილია და აკაკი მას ყველაზე საიმედო თანამებრძოლად და მოახროვნედ თვლიდნენ“¹.

ნიკო ნიკოლაძე, სავსებით სწორია, რომ არ იყო არც პოეტი და ბელეტრისტი, არც კრიტიკოსი (კრიტიკის პროფესიას!!! ვგულისხმობ). იგი ერთადერთი თვითმყოფადი ტალანტი იყო და გამორჩეულ პიროვნებად დარჩა ყველა მისი თანამედროვისაგან აზროვნების და, პირველ ყოვლისა, ეკონომიკური აზროვნების განახლებისა და კიდევ გლობალური, ინოვაციური, მენეჯერული და პრაქტიკული, რეფორმისტული საქმიანობის მრავალსახეობით. ნიკო ნიკოლაძის რეფორმისტულ ნააზრევს და იმის უპრეცედენტო ინოვაციური საქმიანობის პუბლიცისტური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის სიდრმისეულ პლასტებში ბევრ მკლევართაგან ერთი თვალის გადავლებას თავისი ახსნა გააჩნია.

„ნაროდნიკული“ მოძრაობა ფრიად კეთილშობილიური და სწორად მიგნებული დიდი საქმე გახდა ხალხის განათლებისთვის და, მართალია, სახელდობრ განათლება არის ქვეყნის მძიმე ეკონომიკური სიდუხჭირიდან და უკიდურესი სოცი-

ალური დაძაბულობიდან მოსახლეობის თავის დაღწევის ყველაზე ეფექტიანი საშუალება, მაგრამ მოსახლეობისთვის განათლების მიწოდება სახელმწიფოებრივი მოწყობის რეფორმების მეშვეობით ხორციელდება. აქ საჭიროებისა და აუცილებლობის შეგნება, უმეტესწილად, მოვლენის ზედაპირზე ძვეს, რაც ხშირად გადაწვევების მიღების აჩქარებულ იმპულსებს ქმნის და რეალიზაციის მექანიზმების არჩევანში გვიშლის ხელს. კეინსი მარშალის „ეკონომიკური მეცნიერების პრინციპების“ შესავალში წერს, თუ როგორი ძნელი გზა განვლო მარშალმა ეკონომიკური მეცნიერების გაგებად. ნიკო ნიკოლაძემაც ასეთი დაკვირვებით დაიწყო, რაც კარგად ჩანს მისი ვრცელი ნაწერებიდან 1860 წლიდან, ვიდრე 1880-იან წლებამდე. ეს საკმაოდ გრძელი პერიოდი გახლავთ ახალგაზრდა ნიკო ნიკოლაძის არაორდინალური ინტენსიური შრომისა და მოღვაწეობისა, რომელიც მის კრიტიკულ აზროვნებას ასპარეზს უქმნის და აჩვენებს, რომ „განათლების მიზანი ცოდნა კი არა, მოქმედებაა“ და მოსახლეობისთვის სწრაფად გადამდები სწორედ მაშინ ხდება, როცა სწავლული ადამიანი ნოვატორი და თვითშემოქმედი. ამისი შემეცნება გახდა ათვლის წერტილი, მკვეთრი შემობრუნება ნიკო ნიკოლაძის აზროვნებაში, თავისთავში, რამაც განაპირობა მისი სწრაფი მოქცევა მეწარმეობრივ საქმიანობაში. ყველაფერი ეს, როგორც აღნიშნული გვქონდა, ერის განმანათლებელი მამებისათვის გაუგებარი აღმოჩნდა და საქვეყნო საქმიანობიდან გაქცევად და ფულზე გამოდევნებად ჩაუთვალეს.

მეწარმეობისაკენ შემობრუნებას მისი სოციალური წარმოშობაც უწყობდა ხელს. ნიკო ნიკოლაძეს გენეტიკურ მემკვიდრეობად მოსდგამდა ბაბუისა და მამისაგან თვითორგანიზაციის, თვითრეალიზაციისა და თვითგამორჩევის, მეწარმეობისა და რისკზე ორიენტაციის უნარ-ჩვევები. და კიდევ: ინტუიციისადმი გამოდევნება. ამითაც გამორჩეული უპირატესობა ჰქონდა მის თანამედროვეთაგან შედარებით. თვით ნიკო ნიკოლაძის ოჯახური ცეცხლოვანი მატერია რად ღირს (ეს უკვე ცალკე კვლევის საგანია).

ახლა ზემოთ დაწვებულ საქმეს მივუბრუნდეთ. მაშინდელი რუსეთის იმპერიის საქართველო ძალზე ჩამორჩენილი აღმოჩნდა ევროპის

¹ ნიკოლაძე ნ. თხზ. ტ. თბ., 1962. გვ. 7.

ეკონომიკური და სოციალური პროგრესისაგან და კანონზომიერია ისიც, რომ ნიკო ნიკოლაძის მეწარმეობრივი, მენეჯერული, შემოქმედებითი და რეფორმისტული საქმიანობა იმ დროს უფრო ავტორიტეტულ საზოგადოებრივ საგანმანათლებლო მოღვაწეობასთან მიმართებაში წვრილმანად ჩათვალეს და მერე პრაქტიკულად მივიწყებული აღმოჩნდა. თუმცა თვითონ, როგორც პიროვნება, იგი ყველას ყოველთვის სჭირდებოდა და ამას ხშირად მისი ევროპული ენების ცოდნას უკავშირებენ (გვჩვენებენ ქართველებს დიდი და სახელოვანი პიროვნებების მსჯელობისას, უფრო მნიშვნელოვანი მახასიათებლების უკანა პლანზე გადატანა. ნიკო ნიკოლაძესთან მიმართებაში ძნელი არ არის შემჩნევა იმისა, რომ ნიკო ნიკოლაძის ყველა უმნიშვნელოვანესი პიროვნული წარმატება მხოლოდ მისი ევროპული განათლებით აიხსნას, ვითომცდა იმის გარდა, სხვა ქართველს იმდროინდელ ევროპაში ფრანგული, გერმანული, ინგლისური და იტალიური ენები არ ესწავლოთ).

სოციალიზმის პირობებში უკვე დამარცხებული კაპიტალისტური ეკონომიკის ნიკო ნიკოლაძის რეფორმები, იმ დროს მტრულ ბურჟუაზიულ წარსულს ეკუთვნოდა და ამიტომ მისი ეკონომიკური შემოქმედება იმ ეპოქის ინტერესებში არ ექცეოდა, შეუმჩნეველი ვერ დარჩებოდა ნიკო ნიკოლაძის ეპისტოლარული მოღვაწეობა, რომელიც საზოგადოებრივი ცხოვრების თითქმის ყველა მხარეს ეხება, გლობალურია, ვრცელია, საინტერესოა, სასარგებლოა ჩვენი ქვეყნისათვის და ტალანტის ხელწერაა, თანაც არარეკოლუციურია, რაც შემდგომში კაპიტალიზმის კრიტიკოსების მხოლოდ მორცხვი დაწუნების ფარგლებს არ გასცდენია. აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ იმ შრომების მხოლოდ მცირე ნაწილია ხელმისაწვდომი მკითხველთათვის და მათში, ძირითადად, ნიკოს ახალგაზრდული ცხოვრების პერიოდია ასახული. ნიკო ნიკოლაძის შრომების თხზ. შვიდი ტომი (მერვე და მეცხრე ტომი ახლახან დაიბეჭდა), როგორც უკვე აღვნიშნე, მისი ახალგაზრდული მოღვაწეობის პროდუქტებია და ამდენად, ნიკოლაძის უფრო მაღალ აზროვნებასა და პრაქტიკულ საქმიანობაზე ცალმხრივი წარმოდგენის ფაქტურაა. ამის მიხედვით ყველაფერზე შეიძლება მსჯელობა და კამათი. მარტო რეკოლუციონერ გ. ჩერნიშევსკის ციმბირის კატორღიდან გათავისუფლებაში მისი დამსახურება რამდენის მთქმელია. ყოველივე ამაზე გვერდის ავლა არც მაშინ შეიძ-

ლებოდა და ახლაც ხომ არ ივარგებს. იმდროინდელ შრომებში მისი დამოკიდებულება ერის განმანათლებელი მამების მოღვაწეობისადმი, საბაზრო ეკონომიკის პრინციპებიდან გამომდინარე, ორიგინალური იყო და საზოგადოებრივი აზროვნებისადმი არც ისე ხელმისაწვდომი. ამის საფუძველზე იქმნება შთაბეჭდილება ნიკო ნიკოლაძის თანამოაზრეობისა და თანამებრძოლობისა. ყველაფერი პირიქითაა, ესაა მისი გამიჯვნის პერიოდი თანამედროვეებისაგან.

მეცხრამეტე საუკუნის 80-იანი წლებიდან იგი აზრობრივად და პრაქტიკული მოღვაწეობითაც შორდება მის თანამედროვეებს. ეს ნათლად ჩანს მისი პოლემიკური წერილებიდან. ნიკო ნიკოლაძე ევროპული აზროვნების მის ფავორიტებზე მაღლა მდგომი რეფორმატორია. ბევრის მთქმელია პრინციპული დამოკიდებულება მისი სიძის-გიორგი წერეთლისადმი.

გიორგი წერეთელს იგი აფასებდა, როგორც მწერალს, პროზაიკოსს, მაგრამ მის შეხედულებებს ლინგვისტობაზე, ენათმეცნიერებაზე, ისტორიაზე არასერიოზულად თვლიდა. იგი სწორია, მის შენიშვნებს, ვერც ერთ შემთხვევაში წუნს ვერ დავდებთ².

ქართველებს გვჩვენებდა ერთ ადამიანს ყველაფერი ისეთი მივაწეროთ, რომელსაც თვითონ არასგზით არ იკადრებდა, მითუმეტეს, რომ იმ ადამიანს ამნაირი არც სიკვდილამდე სჭირდებოდა და მის შემდეგაც ვერაფერს მიმატებს. ერის მამა, უბადლო მწერალი ილია ჭავჭავაძე ბანკის თავმჯდომარის თანამდებობაზე ყოფნას იძულებად მიიჩნევდა, რასაც ლუკმა პურის შოვნა უბიძგებდა თურმე და ამით მის მწერლობას აკლდებოდა. „მე სწორედ გითხრა, ცუდი აგებულების კაცი ვარ! დიდი მოსვენება და შედავათი მინდა, რომ ამის გამო დავწერო რამე და მინამ მე ჩინოვნიკობას თავს არ დავანებებ, ეგ მოსვენება და შედავათი ჩემთვის სიზმარია. თუ დავიწყე და არაფერმა არ დამიშალა, დაწყებულს მალე შევასრულებ და თუ დაწყებული შემაწყვეტინა რამემ, გათავდა, მე იმ დაწყებულს ვეღარ მივუბრუნებ. ესლანდელი ჩემი წყეული მდგომარეობა ასეთია, რომ წერისათვის ხანგრძლივი მოსვენება არა მაქვს და ამის გამოა ასე უხეიროდ და უნაყოფოდ მიდის ჩემი ორიოდე დღის ცხოვრება. ვფიქრობ, თავი დავანებო სამსახურს, მაგრამ რითი ვიცხოვრო! ვაი თუ უფრო მოცალეობა მომაკლდეს ლუკმა პურის დევნაში, სამსახურს რომ თავი დავანებო“³. იგივე პოზიცია ეკავა ნიკო ნიკოლაძესაც, ოღონდ ათ-

² ნიკოლაძე ნ. თხზ. ტ. 8. „პირველი ქართული ლექსია“ და „ბატონ წერეთლის წერილის გამო“.

³ მანსვეტაშვილი ი. მოგონებები. თბ., 1985. გვ. 138.

ვლის სხვა წერტილიდან. „მწერლობაზე ხელი აიღო, რაკი ფულიანი ადგილი იშოვნაო“. კარგად არ გაუცვნია მწერლის მოვალეობა იმას, ვინც ამას მაყვედრის! დიახაც, ისეთი მოწიწებით ვეპყრობი მწერლის დანიშნულებას, რომ ყოველთვის, როცა ან რკინის გზის, ან მრეწველობის, ან ქალაქის სამსახურს ვკისრულობდი, უადრეს მოვალეობად ვთვლიდი მწერლობაზე ხელი ამეღო. ორ ღმერთს, ერთსა და იმავე დროს, კაცი ვერ ემსახურება“⁴.

ცხადზე ცხადია, რომ ნიკო ნიკოლაძემ მიაგნო თავის ადგილს ქვეყნისა და მისი ეკონომიკის რეფორმირებაში - მწერლობას გაერიდა. ამაში მუდგანდება მისი განსაკუთრებული ფენომენი - რიგითი მკლევარიც შეამჩნევს, რომ ნიკო ნიკოლაძის აზროვნების სიღრმე და მასშტაბები მის შრომებში ასაკთან ერთად ღონიერი და აღმავალი ხდება და არ სუსტდება. ბევრს გაუჭირდა კაპიტალისტური აზროვნების გაგება. „იგი მართლაც გამორჩეულია მისი თანამედროვეთაგან. იგი უდაოდ უფრო პრაქტიკული თვალთა და უახლოესი ამოცანების გარკვევის ინტერესებიდან გამომდინარე იხილავდა და აფასებდა საზოგადოებრივ მოვლენებს. იგი ადრევე დარწმუნდა ჩვენი ქვეყნის ბურჟუაზიული განვითარების აუცილებლობაში და ამ დიდ მოვლენას მან გვერდი არ აუარა არა როგორც მოაზროვნებ, არამედ როგორც პრაქტიკოსმა...მის გადასვლას პრაქტიკოს-მოღვაწეთა რიგებში მისივე თეორიული წინამძღვრები განაპირობებდნენ“⁵. ზემოხსენებული ავტორი აქ უკვე სწორია, მაგრამ სიტყვა „გადასვლა“ ზუსტი არ არის. ჩანს, რომ სულმნათი მკლევარი, ამ შემთხვევაში, საგანმანათლებლო მოძრაობის უპირატესობის აზრის მიმდევარია.

ნიკო ნიკოლაძემ პირველმა იტვირთა ჩვენი ქვეყნის კაპიტალისტური ეკონომიკის რეფორმატორის მძიმე ტვირთი და შექმნა სამეურნეო პატრიოტის პორტრეტი, რასაც ძნელია მოეძებნოს ანალოგი და პარალელიც. იგი არის ცალკერძ თავისთვის მდგომი, ერის წინამძღოლი ეკონომიკური და სოციალური პროგრესის გზაზე⁶.

ხელოვნურია და მოგონილი დიდი ადამიანების შეხედულებების ჰარმონიის გამოძერწვა და მცდელობა იმის დაჯერებისა, რომ ყველა დიდ ადამიანს ერთმანეთში იდეალური ურთიერთო-

ბა აქვთ. მგონიაო, არ ვიტყვი, ცხადია, ეს ამოცანა მცდელობაა. ადამიანის გენიალობა მისი შეხედულებების ორიგინალობაშია. თანაც რა საწოთირო საქმეა იმ მკაცრი დაპირისპირების სიციხადეზე გამოტანა ილიასა და ნიკოს შორის რომ იქმნებოდა ხოლმე. ეს ხომ ამ ორი დიდი ადამიანის იდეათა და შეხედულებათა ომია, მეტოქეობა პოლიტიკურ ალტერნატივებზე და არა ომი მაკარონისა და ნავთობის მოტივებზე. იყო მათ შორის მკაცრი, დაუნდობელი, მაგრამ არა ახირებული, არამედ პრინციპების დაპირისპირება. მაგრამ ამაში არაფერია საქვეყნო სირცხვილისა. ეს ამ ადამიანებისთვის დამახასიათებელი შეხედულებათა უთანხმოებების კოლიზიაა. არც იმის მოშველება მოგვცემს რაიმეს, რომ თითქოსდა ბატონ ნიკოს თავისი ნაშრომები დროზე გაყოლილად ჩაუთვლია და სოციალისტურ საქართველოში ილიას შრომების თხზულებათა სახით გამოცემა წინა პლანზე გამოუტანია. პუბლიცისტიკა რომ დროს მიჰყვება, ეს ყველასათვის ცნობილია, მაგრამ ვის მოუბრუნდება ნიკო ნიკოლაძის შრომები იმ დროის გაყოლილად ჩათვალოს, ფაქტია ისიც, რომ სოციალისტური მოკლევადიანმა სინამდვილემ და კაპიტალიზმის იძულებით განდევნამ ნიკო ნიკოლაძის ეკონომიკური შრომები დროებით გვერდზე დატოვა, მაგრამ სინამდვილეა ისიც, რომ ილია დიდ მწერლად და ერის მოძღვრად დარჩა სობანკო და სხვა საქმიანობის მიუხედავად.

სოციალისტური ყაზარმული სისტემიდან წყვეტილი ერის შემობრუნება ისევ ილიას აზროვნებით და მოწოდებით შეიძლებოდა და ეს ასეც მოხდა. დიდი ილია ისევ ერის მამა და მოძღვარი დიდი ნიკო-ქართული ეკონომიკის რეფორმატორი და სოციალური პროგრესის მეთაური, სობანკო ეკონომიკის მესაძირკვლე. ილია მწერლათა შორის მწერლად დარჩა და ნიკო კიდევ რეფორმატორად. ორი ბატონის შეუთავსებლობა ისინი იმ ადგილებზე დატოვა, სადაც თვითონ სურდათ. ილია, მიუხედავად თავისი უზარმაზარი საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა, პირველ ყოვლისა, ისევ გავიმეოროთ, მწერალია. ნიკო მიუხედავად თავისი უზარმაზარი სამწერლო მოღვაწეობისა, პირველ ყოვლისა, ქართული ეკონომიკის პირველი რეფორმატორია. ისინი საქართველოს პატრიოტულ გუნდებს ქმნიან, მაგრამ

⁴ ნიკოლაძე ნ. თხზ. ტ. 1. გვ. 63.

⁵ იქვე გვ. 62.

⁶ უფრო დაწვრილ. იხ. რ. ნამიჭიჭიანი, „საზოგადოებრივი ტრანსფორმაციისა და ეკონომიკის რეფორმების ნიკოლაძის ინტერპრეტაციები“ და რ. ნამიჭიჭიანი, „ნიკოლაძის ეკონომიკური ფენომენი“. (ურნ. „საქართველო ეკონომიკა“, შესაბამისად №9, 2005 და №4, 2006).

თითოეული თავის გუნდს უდგას სათავეში.

გარკვეულია ის, რომ კაცობრიობის ინტელექტუალური განვითარების რევოლუციური მასშტაბები ევოლუციის ბოლო 250 წლის პერიოდის წყალობაა. მიუთითებენ იმასაც, რომ ყველაფერი ეს მეცნიერების განვითარებამ, აღმოჩენებმა და გამოგონებებმა გამოიწვია. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, მეცნიერების განვითარების პრეისტორია ფაქტების დაგროვების პრიმატიდან იღებს სათავეს, მაშინ ცხადი გახდება ისიც, რომ ათასეული წლები ტრადიციების შექმნას ემსახურებოდა, რომლებიც ახლაცოდნისა და გამოცდილების ამოუწურავი მასივებია, საიდანაც შემდგომი განვითარების ვარიანტების მარაოსებრი სიმრავლე იმპულსირდება. ნიკო ნიკოლაძემ ესეც დროულად შეამჩნია. „ძველი მღვდელმწიგნობის ნაშრომთა შესწავლამ ნება მომცა მკვდრეთით აღმედგინა ბობოლეებისაგან დამარცხებული და დამარხული საქმეები და მოქმედი პირები, მაგალითად, ყველასაგან ერთიანად დავიწყებული საადგილ-მამულო ბანკები“⁷. თუ რა შედეგები მოჰყვა, ნიკო ნიკოლაძის ამ რეპროდუქციას, უკვე ცნობილია.

დიდი რეფორმატორი სწორია-ეკონომიკური რეფორმაციები და სოციალური ინოვაციები, ღრმა კრიზისიდან გამოსვლის გზები და რესურსები ტრადიციებშია გაბნეული და იქედან უნდა გამოვიტანოთ. ალექსანდრე იაკოვლევი თანამედროვე რუსეთის დემოკრატიზაციის მემკვიდრეობას სტოლიპინის რეფორმებში ხედავდა⁸. ეს ის სტოლიპინია, რომლის რეფორმები რუსულ იმპერიას სჭირდებოდა, მაგრამ არა ფეო-

დალური დესპოტიზმის საზოგადოებას ბურჟუაზიულ ეპოქაში. სტოლიპინი საზოგადოების წინააღმდეგ წავიდა, მაგრამ რა წარმატებებს მიაღწევდა ფეოდალური ურთიერთობების სისტემაში (რომელიც იგივე იაკოვლევის აზრით, ძლიერია დღესაც თანამედროვე რუსეთში), როგორც მოსალოდნელი იყო, არ დაასრულებინეს-მოკლეს.

ნიკო ნიკოლაძის რეფორმები ღრმა და საფუძვლიანი შესწავლის პროდუქტებია, მკაცრი და თანმიდევრული, სამეურნეო პატრიოტიზმით გაჯერებული, პიროვნებებისა და სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების ეკონომიკური ინტერესების მეთოდური ბალანსირებით. მისი რეფორმები არის თანამშრომლობა ინტელექტუალებთან, შედეგები-მატერიალურად ხილვადი და თანაც პროგრესული, პერსპექტიული, თეორიულად საფუძვლიანად დასაბუთებული. იმდროინდელი სუსტი კაპიტალისტური ურთიერთობების პირობებში კრიტიკოსი ბევრი, მაგრამ კლასობრივი მტერი არ ჰყოლია. თანდათან იზრდებოდა ნიკოს საზოგადოებრივი მხარდაჭერის ფრონტი. დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკური აღორძინების სიძნელეებიც მასზე იყო გათვლილი-მენშევიკურმა მთავრობამ იგი საგარეო საქმეთა ეკონომიკურ მრჩეველად დანიშნა, მაგრამ კომუნისტური იმპერიის უზურპაციამ დროებით შეაჩერა მისი დაწყებული რეფორმები. მიმდინარე საუკუნის საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური აღმავლობა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა სისრულით გამოიყენებს იგი ნიკო ნიკოლაძის რეფორმატორულ ტრადიციებს.

⁷ ნიკოლაძე ნ. თხზ. ტ. 1. გვ. 63.

⁸ Яковлев А. Сумерки. Глава третья. "Петр Столыпин". М.: Материк, 2005.